

VERWEY JONKER Instituut

Interventies voor Informele Schulden

Een Theory of Change

Marjolein Odekerken | Amber Kouwenberg | Marian van der Klein

Inhoud

1 Inleiding 3

2 Waarom een ToC? 4

3 Totstandkoming van de ToC 4

4 Uitleg van de ToC 5

4.1. Impact 5

4.2. Lange termijn doelen 6

4.3. Korte termijn doelen 6

4.4. Interventies 8

Bijlage Visualisatie Theory of Change 9

1 Inleiding

Het project "Informele schulden: een integrale aanpak voor gezondheid, criminaliteit, inburgering en participatie" maakt onderdeel uit van het Preventie programma[1] Dit onderzoek wordt uitgevoerd door het Verwey-Jonker Instituut in samenwerking met een breed consortium van ZonMW bestaande uit: Gemeente Amsterdam, Sterk uit Armoede, de NoordAs, Divosa, NVVK, de Alliantie Vrijwillige Schuldhulp en de ArmoedeCoalitie Utrecht.

Het actiegerichte onderzoek is gericht op het zichtbaar maken van het vraagstuk van informele schulden als tweezijdige medaille[2]. De eerste stap hierbij is om het vraagstuk te agenderen en bewustwording – zowel bij inwoners, beleidsmakers, academici, politiek en hulpverleners - te creëren. We hebben onder andere in samenwerking met de NoordAs een verhalensessie georganiseerd waar inwoners met informele schulden hun verhalen deelden. Hierbij waren inwoners, beleidsmakers maar ook politici aanwezig. Vervolgens zijn er raadsvragen gesteld. Ook zijn een portrettenreeks, een video en een artikel in een vakblad uitgebracht. Daarnaast geven we zicht op de aard en omvang van informele schulden, door middel van een enquête en kwantitatieve analyse.

Hiernaast ontwikkelen we samen met de praktijk interventies. We brengen de impact van informele schulden op gezondheid, veiligheid, participatie en financiën in beeld. Met het bewerkstelligen van een integrale aanpak van informele schulden willen we bestaansonzekerheid verminderen. Dit doen we door het bespreekbaar te maken en handelingsperspectieven aan te dragen.

Het praktijkgerichte onderzoek "Informele schulden: een integrale aanpak voor gezondheid, criminaliteit, inburgering en participatie" is een stapsgewijze ontwikkeling. Hierin is er sprake van een nauwe verbinding tussen praktijk en het onderzoek. De praktijk is voedingsbodem voor de interventies die we gaan ontwikkelen en evalueren. Om ook de tussenstappen goed voor ogen te hebben en de (on)mogelijkheden voor verandering inzichtelijk te maken, hebben we een zogenoemd Theory of Change (ToC) of verandertheorie ontwikkeld. In deze publicatie gaan we in op de totstandkoming en inhoud van deze ToC. Daarnaast geven we ook graag een inkijkje in de doelen en ambities waaraan we de komende jaren werken met het onderzoek.

1 ZonMw. (z.d.). Informele schulden: een integrale aanpak voor gezondheid, criminaliteit, inburgering en participatie. Geraadpleegd op 15 oktober 2026, van https://projecten.zonmw.nl/nl/project/informele-schulden-een-integrale-aanpak-voor-gezondheid-criminaliteit-inburgering-en.

2 Zie ook: https://www.verwey-jonker.nl/publicatie/informele-schulden-een-tweezijdige-medaille/.

2 Waarom een ToC?

Een Theory of Change of verandertheorie is een conceptueel model met een weergave van de doelen die we proberen te bewerkstelligen.[3] Ook benoemen we de factoren die aan deze uitkomsten (kunnen) bijdragen. Het conceptueel model laat de korte- en langetermijndoelen zien die het onderzoek nastreeft. Aan de basis staan de interventies die kunnen gaan werken om de uitkomsten te bewerkstelligen.

De ToC is ook een onderzoeksmethode, op basis waarvan we straks de werkzame elementen, geleerde lessen en effecten van de interventies kunnen gaan onderzoeken. Door de korte termijn doelen expliciet te maken, kunnen we de werkzaamheid ervan monitoren en evalueren.

Het doel van de ToC van het onderzoek is daarmee drieledig:

- De ToC biedt een duidelijk conceptueel model.
- De ToC dient als sturing voor de selectie en keuze van de interventies.
- De ToC vormt de basis voor de onderzoeksaanpak.

Om de ToC te construeren, zijn we gestart met het benoemen van de beoogde doelen (korte- en lange termijn).

3 Stavenuiter, M., Van der Klein, M., Van Houten, M., & Michon, H. (2021). Een verandertheorie voor het Platform Werk Inclusief Beperking. Movisie & Verwey-Jonker Instituut. https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2022-01/Artikel%20Theory%20of%20Change%20PWIB-13.1.22.pdf.

3 Totstandkoming van de ToC

Om de ToC op te stellen, kunnen verschillende stappen worden doorlopen. Een ToC begint met het langetermijndoel (waar werken we naar toe?). Vandaaruit kan worden terug geredeneerd (backward mapping) om te komen tot haalbare en realistische doelen, zonder het langetermijndoel uit het oog te verliezen[4].

Voor de ToC van Informele schulden: een integrale aanpak van gezondheid, criminaliteit, inburgering en participatie hebben we de volgende stappen doorlopen:

Stap 1 Bepaal het uiteindelijke doel van Informele schulden: een integrale aanpak van gezondheid, criminaliteit, inburgering en participatie, waar streeft het onderzoek naar: wat is de gewenste situatie op de lange termijn?

Stap 2 Bepaal vervolgens welke veranderingen daar stapsgewijs aan voorafgaan. Ofwel: via welke tussentijdse doelen (korte termijndoelen) bereiken we de beoogde lange-termijndoelen?

Stap 3 Selecteer verschillende typen interventies en organiseer activiteiten die eraan bijdragen dat de korte termijndoelen van het onderzoek kunnen worden behaald.

Stap 4 Maak de uitgangspunten van het onderzoek expliciet in de ToC, zodat zij een verbinding houden met de veranderingen die nodig zijn om de doelen te bereiken.

4 Snel, E. (2013). De Theory of Change-benadering: weten is méér dan meten, in: J. Omlo, M. Bool en P. Rensen (red.) (2013). Weten wat werkt. Passend evaluatieonderzoek in het sociale domein. Amsterdam: Uitgeverij SWP, pp. 145-164; Sol, E. e.a. (2011). 'Fit or Unfit' Naar expliciete re-integratie theorieën. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, RVO 5; Stavenuiter, M. e.a. (2019). Statushouders tussen droombaan en realiteit: de werking van twee interventies voor arbeidstoeleiding (VIP en NVA werktrajecten). Utrecht: Verwey-Jonker Instituut; Tinnemans, K. & Stavenuiter, M. (2018). Wegen naar werk voor statushouders. Onderzoeksaanpak naar wat werkt en waarom op basis van Theory of Change. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving; Tinnemans, K. & Stavenuiter, M. (2017). Theory of Change. Een kijkje achter de schermen. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Deze vier stappen zien we terug in de visualisatie van de ToC van het onderzoek (zie bijlage 1) en in de volgende paragrafen waarin we beschrijven hoe de verschillende onderdelen van de ToC van het onderzoek uiteindelijk zijn opgebouwd. Voor we daartoe overgaan zijn de volgende aandachtspunten relevant:

- De interventies zijn bedoeld voor de doelgroep ‘inwoners’ en ‘hulpverleners’.
- Er zijn verschillende uitvoerende organisaties die de interventies gaan inzetten.
- De interventies zijn de onderscheiden in drie clusters:
    1. Bewustwording van informele schulden.
    2. Bespreekbaar maken van informele schulden.
    3. Oplossen/aanpakken van informele schulden.

4 Uitleg van de ToC

Hieronder volgt een uitleg van de ToC, waarbij bovenaan wordt gestart bij de impact en onderaan wordt geëindigd bij de interventies.

4.1. Impact

In onze ToC onderscheiden we doelen voor de lange termijn en de korte termijn. De impact van het onderzoek is als volgt geformuleerd: bestaansonzekerheid[5] verminderen door integrale aanpak van informele schulden.

Er zijn meerdere redenen om informeel geld te lenen6. Zo gaat het om schrijnende situaties zoals een dreigende huisuitzetting of scheiding, de dekking van alledaagse huishoudelijke kosten, het afbetalen van formele schulden, kinderen ondersteunen, kosten voor de vlucht en/of gezinshereniging, dubbele last bij nieuwkomers, (gok)verslaving en criminele activiteiten. Daarnaast kunnen de gevolgen van informele schulden[6] ingrijpend zijn en een aanzienlijke impact hebben op verschillende leefgebieden. Mensen worden er niet alleen financieel door geraakt, maar ook relationeel en emotioneel: ze staan ‘in het krijt’ bij anderen, wat een zware druk legt op hun dagelijks functioneren[7]. Dit kan hun bestaansonzekerheid vergroten en het bieden van passende, effectieve ondersteuning bemoeilijken. Bovendien maken informele schulden in toenemende mate deel uit van bredere schuldenproblematiek en van kwetsbare leefsituaties. Juist om deze samenhang met bredere problematiek recht te doen en daarmee bestaansonzekerheid te verminderen, is het belangrijk informele schulden een duidelijke en structurele plek te geven in beleid en praktijk, als basis voor duurzame en integrale oplossingen.

4.2. Lange termijn doelen

Om een bijdrage aan de impact te leveren, hebben we een aantal langetermijndoelen opgesteld die hierbij aansluiten. Deze langetermijndoelen richten zich op twee doelgroepen.

5 In dit onderzoek wordt bestaansonzekerheid vanuit een holistisch perspectief gedefinieerd als een situatie waarin iemand onvoldoende financiële middelen heeft, een minder goede ervaren gezondheid kent, zich onvoldoende veilig voelt en beperkt kan participeren in de samenleving.

6 Leningen bij familie, vrienden, (vage) kennissen, geldschieters en andere net formele organisaties.

7 Odekerken, M., & Jonker, R. (2026). Geen blinde vlek meer: Tijd voor erkenning en een structurele aanpak. Tijdschrift voor Schuldsanering (2), 11–13.

Doelgroepen:

- Inwoners met het risico op financiële problemen.
- Hulpverleners die inwoners (betaald en onbetaald) ondersteunen op verschillende leefdomein waaronder financiën, gezondheid-, participatie en veiligheid.

De lange termijndoelen zijn als volgt geformuleerd:

A. Het verminderen van samenloop van problemen bij inwoners door informele schulden, en het verminderen van taboe en schaamte door informele schulden.

Informele schulden raken niet alleen financiën, maar ook sociale relaties, gezondheid, veiligheid en participatie. Deze leefgebieden staan niet los van elkaar, maar hangen nauw met elkaar samen[8]. Informele schulden hebben namelijk een escalerende werking waarbij meerdere problemen op verschillende leefgebieden elkaar versterken en in stand houden. Door deze leefgebieden met elkaar te verbinden en de samenloop van problemen te verminderen, kan bestaansonzekerheid worden teruggedrongen.

Daarnaast rust er een taboe op informele schulden. Ze worden uit schaamte verzwegen, zijn vaak niet vastgelegd en soms worden ze bewust buiten formele trajecten gehouden, zowel door inwoners als schuldhulpverleners5. Hierdoor blijft informele schuldenproblematiek vaak buiten beeld. Om informele schulden beter in beeld te krijgen, is het belangrijk om taboe en schaamte te verminderen en mensen te begeleiden en te empoweren bij het zoeken van hulp. Beter zicht op deze inwoners zorgt ervoor dat informele schulden minder snel oplopen en dat er eerder naar een oplossing wordt gezocht, wat de bestaansonzekerheid vermindert.

B. Het vergroten van kennis en sensitiviteit rondom informele schulden bij hulpverleners, en het bieden van integrale handelingsperspectieven.

Voor veel organisaties en hulpverleners blijven informele schulden een blinde vlek. Er bestaan soms vermoedens van informele schulden, maar hier wordt vaak niet systematisch naar gevraagd. Of het wordt niet meegenomen in de afweging en besluitvorming. Het is eerder regel dan uitzondering dat informele schulden, bewust of onbewust, buiten formele trajecten blijven en geen rol spelen bij ondersteuning of beoordeling. De laatste tijd begint hier gelukkig verandering in te komen.

Daarnaast is er nog weinig kennis onder hulpverleners en gemeenten over wat informele schulden inhouden en welke elementen daarbij een rol spelen. Daarnaast kan het aanpakken van informele schulden gevoelig liggen, omdat het vaak gaat om persoonlijke relaties[9]. Bovendien ontbreekt structurele verankering in beleid, wet- en regelgeving en het dagelijks handelen van hulpverleners5. Het onderwerp wordt niet vaak besproken en als informele schulden wel boven aan het licht komen, is het lang niet altijd duidelijk hoe hiermee om te gaan. Het is daarom belangrijk om het bewustzijn rondom informele schulden te vergroten en om handelingsperspectieven te bieden aan de hulpverleners, zodat zij inwoners met informele schulden beter kunnen ondersteunen in het verminderen van bestaansonzekerheid.

4.3. Korte termijn doelen

De ToC maakt duidelijk wat aan het bereiken van de langetermijndoelen voorafgaat en wat nodig is om daar te komen. Bijvoorbeeld, welke verbeteringen er bij de inwoners plaats moeten vinden of wat hulpverleners nodig hebben bij de ondersteuning van inwoners met problemen op het gebied van financiën, gezondheid, participatie en veiligheid. De ToC maakt de tussentijdse veranderingen van inwoners en hulpverleners inzichtelijk. De korte termijn doelen hebben we daarom ingedeeld volgens de tweedeling: inwoners en hulpverleners.

8 Odekerken, M., & Yenga, M. (2024). Informele schulden: Een tweezijdige medaille. Verkennend onderzoek naar informele schulden onder Nederlandse moslims. Kennisplatform Inclusief Samenleven. https://www.kis.nl/sites/default/files/2024-02/Informele-schulden-een-tweezijdige-medaille-423619.pdf.

9 Odekerken, M. (2026). Stappenplan voor het ondersteunen van mensen met informele schulden. Verwey-Jonker Instituut. https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2026/03/325020_Stappenplan_InformeleSchulden.pdf.

De korte termijndoelen zijn als volgt geformuleerd:

A. Verbetering bij inwoners/risicogroepen[10] van financiën, ervaren gezondheid, ervaren veiligheid en participatie.

Zoals eerder benoemd hebben informele schulden een escalerende werking waarbij meerdere problemen op verschillende leefgebieden elkaar versterken en in stand houden. Door deze leefgebieden met elkaar te verbinden, is het idee dat de samenloop van problemen bij inwoners afneemt.

- Financiën: Informele schulden kunnen een oorsprong hebben in formele schulden. Dit hoeft echter niet altijd zo te zijn. Sommige inwoners proberen bewust formele schulden te vermijden, waarbij zij lenen van naasten. Het lenen van naasten kan mensen soms ook weer verder in de problemen brengen, omdat ze het geld niet terug kunnen betalen. Ze gaan weer opnieuw (van anderen) lenen. Inwoners met informele schulden vertellen dat zij geld lenen van anderen om rond te komen, maar ook om onverwachte en dringende uitgaven op te vangen[11].
- Ervaren gezondheid: Veel inwoners geven aan dat informele schulden extra stress veroorzaken5. Dit kan leiden tot mentale gezondheidsproblemen, zoals angstklachten en suïcidale gedachten. De stress neemt vaak toe wanneer er druk op terugbetaling wordt uitgeoefend. Informele schulden leiden tot gezichtsverlies, lage eigenwaarde/waardigheid, schaamte en stigma6. Bij informele schulden speelt sterk het gevoel dat je het zelf hebt veroorzaakt, wat het emotioneel zwaarder maakt om te dragen. Inwoners en hulpverleners geven aan dat informele schulden gepaard gaan met gezondheidsklachten, zoals stress, vermoeidheid, een hoge bloeddruk en migraine. Het helpen oplossen van informele schulden zou daarom kunnen bijdragen aan een betere ervaren gezondheid.
- Ervaren veiligheid: Informele schulden kunnen leiden tot extrinsieke druk vanuit (in)formele schuldeisers, wat niet alleen verdere stress veroorzaakt, maar ook tot onveilige situaties kan leiden6. Er zijn situaties bekend waarin mensen worden bedreigd of geïntimideerd door informele schuldeisers, ‘informele deurwaarders’, variërend van emotionele druk tot fysiek geweld of diefstal5. Dit risico is nog groter bij schulden in het illegale circuit of bij zogenoemde straatschulden. Sommige inwoners geven aan dat hun informele schulden leiden tot gevoelens van angst en onveiligheid. Zij voelen zich voortdurend gevolgd en vermijden daardoor sociale activiteiten en openbare plekken. In sommige gevallen zijn de zorgen zo groot dat mensen niet meer naar hun werk durven te gaan. Ook heeft dit in enkele situaties gevolgen voor hun kinderen, die uit veiligheidsredenen zo veel mogelijk thuisblijven. Door inwoners te ondersteunen bij het oplossen van informele schulden of het voorkomen van informeel lenen, kan de ervaren veiligheid toenemen.
- Participatie: Kinderen raken betrokken bij de financiële problemen als gevolg van informele schulden. Ze worden geconfronteerd met financiële onzekerheid en met de druk van schulden. Dit kan hun welzijn en ontwikkeling beïnvloeden. Ook kunnen informele schulden leiden tot belemmering in de educatie van kinderen. Verder leiden deze schulden tot schaamte en isolatie, waardoor mensen zich terugtrekken uit familie-evenementen en het contact met anderen vermijden. Dit hele proces kan leiden tot gevoelens van geestelijke armoede en het verlies van een gevoel van identiteit en verbondenheid. Door inwoners te helpen bij het oplossen van informele schulden, verbetert niet alleen hun eigen participatie, maar ook die van hun kinderen.

B. Hulpverleners, vrijwilligers en professionals raken op de hoogte van het bestaan van informele schulden en betrekken die expertise bij de ondersteuning van inwoners met problemen op het gebied van financiën, gezondheid, participatie en veiligheid.

- Het huidige systeem is nog niet ingericht om informele schulden in goede banen te leiden en problematische informele schulden aan te pakken. Informele schulden zijn veelal mondelinge afspraken, en dit kan tot veel onduidelijkheid leiden. Bovendien passen informele schulden alleen in een schuldregeling als ze formeel zijn vastgelegd, bijvoorbeeld via een notariële akte bij een notaris. In schuldtrajecten wordt doorgaans ingezet op formele schulden. Om ervoor te zorgen dat informele schulden beter in schuldtrajecten worden meegenomen, wordt ingezet op drie specifieke werkwijzen die hulpverleners hierbij ondersteunen.
- Voorlichting en kennisvermeerdering: De wereld van informele schulden is nog een blinde vlek voor professionals, vrijwilligers en allerlei andere hulpverleners. Bij hulpverleners is nog nergens aandacht voor wat informele schulden inhouden. Door het verbeteren van de signalering van informele schulden bij hulpverleners raken ze op de hoogte van informele schulden en kan verdere escalatie op andere gebieden voorkomen worden.

10 Iedereen is welkom in het project, maar extra welkom zijn de risicogroepen: mensen met een uitkering en/of financiële problemen, alleenstaande moeders/ouderen, jongeren mensen die een ingrijpende levensgebeurtenis hebben meegemaakt, mensen met psychische problemen, inwoners met een migratieachtergrond (vluchtelingen, asielzoekers en statushouders), gedupeerden van het Toeslagenschandaal en mensen met een verslaving.

11 Odekerken, M., Kouwenberg, A., Van Noort, E., & Waalewijn, H. (2026). De wereld van informele schulden. Verwey-Jonker Instituut. https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2026/10/325020_De-wereld-van-informele-schulden.pdf

- Signaleren en bespreekbaar maken: De schaamte en taboe rondom informele schulden is groot, waardoor mensen hun schulden verbergen6. Open zijn over formele schulden is al een stap, maar open zijn over informele schulden wordt alsnog intenser ervaren. Ook bij hulpverleners is er handelingsverlegenheid rondom informele schulden[12]. Door informele schulden te normaliseren en transparant te zijn over de situatie, kunnen hulpverleners deze schulden bespreekbaar maken en inwoners zo beter ondersteunen bij problemen op het gebied van financiën, gezondheid, participatie en veiligheid.
- Oplossen: Onder hulpverleners is er nog weinig aandacht voor de omgang met informele schulden, en concrete oplossingsrichtingen en passende hulpvormen ontbreken vooralsnog6. Door passende oplossingsrichtingen te bieden kunnen hulpverleners inwoners met problemen op het gebied van financiën, gezondheid, participatie en veiligheid beter ondersteunen.

4.4. Interventies

Bij de selectie van interventies die mee (gaan) doen in het onderzoek is het van belang dat we interventies selecteren die daadwerkelijk een bijdrage kunnen leveren aan de korte en lange termijn doelen van het onderzoek. We hebben daarom mede op basis van de uitgangspunten en de doelen van de ToC, de selectiecriteria opgesteld. Het onderzoek kiest interventies die voldoen aan de volgende mix criteria:

- Behoeften/wensen in de praktijk: aan de kant van hulpverleners én inwoners[13].
- Tot welk cluster[14] de interventie behoort: cluster 1, 2 of 3.
- Welke primaire doelgroep de interventie heeft: hulpverleners of inwoners.
- Tot welke context de hulpverlener behoort: professionele organisatie of vrijwilligersorganisatie.
- Welke groepen welkom zijn: iedereen of specifieke risicogroepen.
- Haalbaarheid van de interventie (m.b.t. budget, capaciteit, tijdspad).

Binnen het consortium zijn de volgende partijen die betrokken zijn bij de interventies:

- De Buurtteams gemeente Amsterdam
- Doorbraakteam gemeente Amsterdam
- Afdeling Inburgering gemeente Amsterdam
- Maatwerkbudget gemeente Amsterdam
- GGD gemeente Amsterdam
- Jongerenwerk gemeente Amsterdam
- Ervaringsdeskundigen gemeente Amsterdam
- Sterk uit Armoede
- Alliantie Vrijwillige Schuldhulp:
  - Humanitas
  - Schuldhulpmaatje
  - Leger des Heils
  - Stichting Ocan
  - Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders
  - Inspraakorgaan Turken in Nederland
  - Landelijke Thuisadministratie

Momenteel vinden er gesprekken plaats om de interventies met elkaar te ontwikkelen.

Daarnaast zijn er kwantitatieve vragenlijsten uitgezet onder hulpverleners om input op te halen voor de interventies en worden er interviewgesprekken met inwoners afgenomen over waar hun behoeften voor interventies liggen.

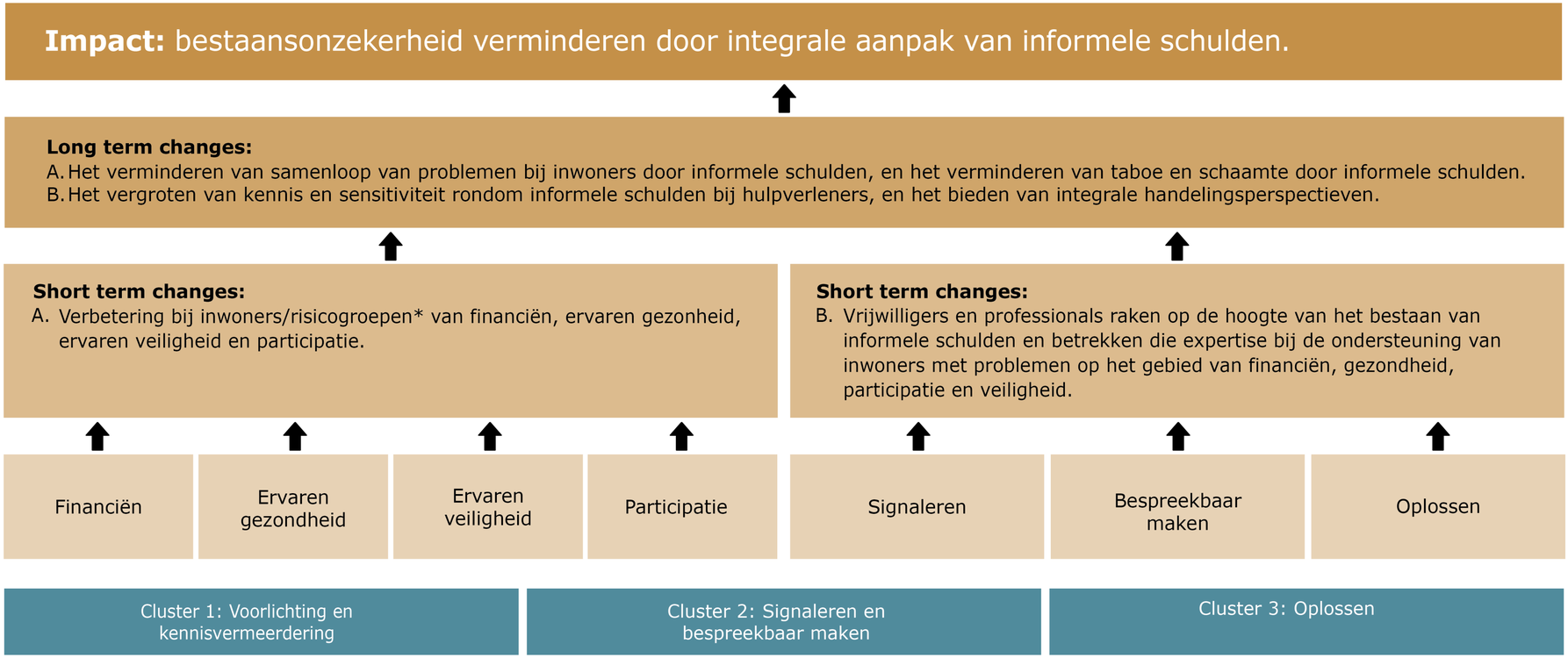
12 https://www.kis.nl/sites/default/files/2025-01/Factsheet%20informele%20schulden%20.pdf

13 Er zijn kick-of bijeenkomsten georganiseerd om de behoeften/wensen van de hulpverleners en inwoners te peilen.

14 Cluster 1 = voorlichting/kennisvermeerdering; Cluster 2 = signaleren en bespreekbaar maken; Cluster 3 = oplossen van informele schulden.

Bijlage Visualisatie Theory of Change

Deze Theory of Change is gemaakt als onderdeel van het ZonMw-project 'Informele schulden: een intergrale aanpak voor gezondheid, criminaliteit, inburgering en participatie. Dit project vindt plaats onder leiding van het Verwey-Jonker Instituut in samenwerking met Sterk uit Armoede en De Noordas (ervaringsdeskundigen), de landelijke ArmoedeCoalitie Utrecht, Divosa, De Alliantie Vrijwillige Schuldhulp (AVS), de NWK financiële hulpverleners en diverse uitvoerende partijen in de gemeente Amsterdam waaronder de buurtteams en jongerenwerk.

* Risicogroepen: Mensen met een uitkering en/of financiële problemen, alleenstaande moeders/ouderen, jongeren mensen die een ingrijpende levensgebeurtenis hebben meegemaakt, mensen met psychische problemen, inwoners met een migratieachtergrond (vluchtelingen, asielzoekers en statushouders), gedupeerden van het Toeslagenschandaal en mensen met een verslaving.

COLOFON

Auteurs:	Dr. M.W.A. Odekerken A. Kouwenberg, MSc Dr. M. van der Klein
Omslag	Yoko Heiligers
Opmaak	B. de Bruijn
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Giessenplein 59-C 3522 KE Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
http://www.verwey-jonker.nl

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, oktober 2026

ISBN: 978-94-6409-469-5

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.
Partial reproduction of the text is allowed, on the condition that the source is mentioned.